

Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності

20

Ігор МИТРОФАНОВ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
та цивільного права і процесу
Кременчуцького державного
університету імені Михайла
Остроградського

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері протидії злочинності, загалом «ціна» останньої залишається високою для суспільства. Щороку Міністерство внутрішніх справ визнає потерпілими від злочинів понад 200 тисяч осіб. Так, 2006 року зареєстровано 255 122 потерпілих, 2007-го – 230 468, 2008-го – 214 848 [9].

Тож постає потреба подальшого вивчення та вдосконалення правового регулювання захисту прав потерпілих від злочинів, зокрема й за допомогою норм кримінального права. Виконання завдань Кримінального кодексу України (далі – КК) досягається застосуванням на практиці арсеналу кримінально-правових засобів впливу на осіб, які вчиняють суспільно небезпечні діяння, передбачені КК. Одним із результатів цього має стати відновлення порушених прав потерпілого [6].

Для науки кримінального права ця проблема не нова. У різні часи її досліджували такі радянські та вітчизняні вчені, як Л. Багрій-Шахматов, Ю. Баулін, Я. Брайнін, В. Глістін, П. Дагель, І. Даньшин, О. Ігнатов, І. Карпець, С. Келіна, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, В. Маляренко, П. Матишевський, В. Навроцький, С. Полубінська, О. Санталов та інші.

Однак для дослідження всіх аспектів застосування кримінальної відповідальності слід переосмислити стадії та механізм її реалізації. Отже, метою цієї статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до вивчення проблем виконання судового рішення у кримінальному праві.

Проведене нами дослідження показало: етап виконання вироку (постанови, ухвали, рішення) суду «підключається» до блоку охоронних кримінально-правових відносин, що є складовою механізму застосування кримінальної відповідальності. У цьому разі кримінально-правові засоби впливу безпосередньо втілюються в життя.

Виконання судового вироку розглядається вченими як завершальний етап кримінального процесу [2], коли реалізується чинне судове рішення, нагляд і контроль за його виконанням, а також судом вирішуються питання, що виникають під час звернення цього рішення до виконання [4].

Утім, аналіз норм розділу п'ятого «Виконання вироку, ухвали і постанови» Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) показав, що виконання судового рішення як таке ними не регламентовано [3]. Ці нор-

ми регулюють низку процесуальних дій, що забезпечують застосування актів правосуддя. Безпосереднє ж виконання судового вироку покладено на відповідні органи та установи (Державний департамент з питань виконання покарань та його територіальні органи; установи виконання покарань; кримінально-виконавчі інспекції; Державна виконавча служба та її територіальні органи; командири військових частин, гауптвахта, дисциплінарний батальйон), які зобов'язані негайно привести його до виконання і повідомити про це суд, що ухвалив указане рішення. Вивчивши кримінально-процесуальні норми розділу VIII «Виконання судових рішень» проекту КПК [8], зазначимо відсутність указівки на їхнє виконання безпосередньо судом, всі дії якого, описані у цьому розділі, спрямовані на забезпечення такого виконання. І серед приписів немає жодного, де розглядався б порядок виконання судових рішень. Тому, на наш погляд, доцільніше було б назвати відповідний розділ майбутнього КПК так: «Забезпечення виконання судових рішень».

Тому як етап безпосередньої реалізації кримінальної відповідальності, слід розглядати стадію виконання судового рішення. Саме тут практично відтворюються приписи норм кримінального права, що визначають систему кримінально-правових засобів впливу на особу, визнану винною у вчиненні злочину.

Кримінально-правові відносини виникають із моменту порушення особою заборони, передбаченої нормою Особливої частини КК, а саме – учинення конкретних активних дій (бездіяльності) як юридичного факту, підтвердженням якого є обвинувальний вирок суду. За винесення виправдувального вироку потенційна кримінальна відповідальність не переходить до безпосередньої реалізації, оскільки не встановлюється відповідна її підстава.

Зміст кримінально-правових відносин постійно уточнюється, оскільки вони перебувають у динамічному стані. Так, зміст прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, що регулюють застосування покарання та інших

кримінально-правових засобів впливу на особу, яка вчинила злочин, визначається, по-перше, етапом реалізації правовідносин, по-друге, особливостями юридичних фактів, що їх породжують, змінюють чи припиняють [10].

Етапи застосування кримінальної відповідальності характеризуються правом держави на визнання особи винною у вчиненні злочину, правом потерпілого на відшкодування шкоди, завданої йому злочинцем, й обов'язком особи, винної у скоєнні злочину, зазнавати кримінального впливу та відшкодувати завдану шкоду. Їм кореспондуються: право особи, що вчинила злочин, на визнання її винною тільки в тому злочині, який вона справді вчинила, і тільки в тому розмірі збитків, в якому його заподіяла, а обов'язок держави – об'єктивно визнати та виконати цю вимогу.

Змістом правовідносин на етапі обрання конкретного виду покарання чи іншого кримінально-правового засобу впливу на винного є, з одного боку, право держави визначити покарання чи інший засіб впливу, що відповідають характеру й ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення, особі винного та розміру заподіяної шкоди. З другого боку, обов'язок особи, яка вчинила злочин, визнати обґрунтованим застосування до неї такого покарання. Водночас вона вправі вимагати призначення їй справедливого покарання та визначення саме такого розміру збитків для відшкодування, який вона заподіяла. Держава в особі суду зобов'язана призначити такі заходи кримінальної відповідальності, що не виходять за встановлені законом межі.

У процесі виконання-відбування покарання змістом правовідносин є право засудженого (за наявності для того підстав) на пом'якшення спочатку призначеного покарання й обов'язок суду здійснити відповідно до вимог закону таке пом'якшення. В окремих випадках, наприклад, у разі невиконання особою, звільненою від відбування покарання з випробуванням, покладених на неї обов'язків або за систематичного вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення, правом суду є посилення кримінально-правового засобу впливу. У такому разі ухвалюється рішення про направлення засудженого для відбування призначеного покарання. За таких умов змістом правовідносин є обов'язок засудженого зазнавати посилення заходів кримінальної відповідальності.

Розглянувши зміст кримінально-правових відносин, можна констатувати, що до них приєднуються кримінально-виконавчі відносини. Юридичним фактом для виникнення останніх відповідно до статті 4 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) є вирок суду, що набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Тільки обвинувальний вирок суду має законну силу і здатний засвідчити винність особи у вчиненні злочину. Це положення – наріжний камінь кримінального судочинства, що має авторитетне підтвердження у ст. 62 Конституції, ст. 2 КК, ст. 15 КПК. У цьому відтворюється одна з найважливіших гарантій прав, свобод та законних інтересів громадянина, який обвинувачується у вчиненні злочину. Постановлений згідно з принципом законності (ст. 18 КПК) та обґрунтованості (ч. 1 ст. 323 КПК) вирок є запорукою зміцнення правопорядку. Крім того, він є правовим інструментом офіційного встановлення всіх ознак складу злочину у вчиненому діянні, владної конкретизації виду та індивідуальної міри «відповіді» особи, винної у його вчиненні, а так само засобом примусового втілення їх у подальшій правовірній поведінці особи, яка несе й зазнає кримінальної відповідальності [7].

У кримінально-процесуальному законі вирок визначається як рішення суду першої інстанції про винність або невинність особи (п. 12 ст. 32 КПК). Відповідно до

пунктів 4 і 6 ч. 1 ст. 324 КПК, постановляючи вирок, суд повинен вирішити, чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин та яка саме міра покарання має бути йому призначена і чи повинен він її відбувати. Вирок не є остаточним рішенням суду, що визначає кримінально-правовий засіб впливу на особу злочинця, за допомогою якого реалізується кримінальна відповідальність щодо такої особи. Чинний КПК містить підстави для перегляду вироків суду.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 347 КПК на вирок, ухвалений місцевими судами, та які не набрали законної сили, може бути подана апеляція. У результаті її розгляду апеляційний суд: 1) виносить ухвалу про залишення вироку чи постанови без зміни, а апеляції – без задоволення; скасування вироку чи постанови і повернення справи прокуророві на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд у суд першої інстанції; скасування вироку чи постанови й закриття справи; зміну вироку чи постанови; 2) постановляє свій вирок, скасовуючи цілком або частково вирок суду першої інстанції.

Стаття 383 КПК передбачає можливість перевірки судових рішень у касаційному порядку: 1) вирок, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції; 2) вирок і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку. У порядку касації також можуть перевірятися вирок (постанова, ухвали) місцевих судів у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру та деякі інші постанови (ухвали). За результатами розгляду касаційної скарги (подання) касаційний суд виносить ухвалу.

Як показало дослідження, вищі суди досить часто скасовують та змінюють вирок. Так, лише у I півріччі 2009 року в апеляційному порядку скасовано і змінено вирок стосовно 4,9 тисячі осіб, що на 2,2% більше, ніж у I півріччі 2008 року. У касаційному порядку скасовано і змінено вирок стосовно 1,1 тисячі осіб, що на 3,6% більше, ніж у I півріччі 2008 року, із них вирок скасовано щодо 741 особи, або 1,0% (у I півріччі 2008 року – 0,9%) [1].

Отже, не лише вирок суду, а й інше завершальне судові рішення є підставою для початку фактичної реалізації кримінальної відповідальності. Вказівка у статті 4 КВК на те, що підставою виконання покарання є закон України про амністію та акт помилування, пов'язана з подальшою зміною або виду покарання, або строку його застосування вже після початку його фактичного виконання. Якщо суд застосує положення про амністію на стадії судового розгляду й обрання конкретного кримінально-правового засобу впливу, то в будь-якому разі це відтворюється в судовому рішенні. Саме тому ця стадія називається не «виконанням вироку», а «виконанням судового рішення» без додавання слів «Закону України про амністію та акта помилування».

Цю стадію оминає *засудження без призначення покарання* (ч.ч. 4, 5 ст. 74; ч. 2 ст. 84; ч. 1 ст. 105 КК). У такому разі кримінальна відповідальність складається з двох елементів: 1) обов'язку особи, яка вчинила злочин, дати звіт суду за вчинене перед державою; 2) висловленої в судовому вирокі негативної оцінки вчиненого діяння й засудження особи, яка його вчинила. При цьому винний особі не призначається покарання, а отже, в неї не виникає стану судимості як правового наслідку відбування покарання.

Отже, застосування покарання не визначає суті реалізації кримінальної відповідальності. Законодавець достатньо чітко розмежує *звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання*. Останнє полягає відповідно до ч. 4 ст. 74 КК у незастосуванні судом щодо особи, яка визнана винною у вчиненні злочину, покарання [5]. Реалізація кримінальної відповідальності

без його застосування полягає у визнанні особи винною, у її засудженні з боку публічної влади та осудженні з боку суспільства.

Слід сказати, що в остаточному судовому рішенні визначається конкретний кримінально-правовий засіб застосування кримінальної відповідальності. Після встановлення її наявності і характеру щодо конкретної особи за те чи інше діяння у рішенні суду й набрання ним законної сили починається **реалізація кримінальної відповідальності**. Але закон містить норми, що передбачають зміни не тільки меж застосування, а й виду кримінально-правового засобу. Це пов'язано з виникненням суперечностей між видом призначеної міри покарання й змінами суспільної небезпечності особи злочинця. Як і будь-яка інша соціальна суперечність, вона потребує свого вирішення лише на підставі закону. Так, КК передбачає можливість: заміни штрафу покаранням у вигляді громадських робіт; виправних робіт – штрафом; обмеження чи позбавлення волі – службовим обмеженням; позбавлення волі – триманням у дисциплінарному батальйоні (ч. 4 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); звільнення від покарання у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК); скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 2 ст. 78 КК); скасування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування; зняття судимості (ст. 91 КК) тощо.

Порядок вирішення питань, що виникають під час розгляду змін змісту кримінально-правових відносин, регулюється відповідними нормами КК, КВК, КПК. Так чи інакше, але така зміна може мати місце лише після досягнення мети кримінальної відповідальності: виправлення (ресоціалізації) особи, яка вчинила злочин, запобігання злочинам, а також відновлення порушених прав потерпілого та відшкодування заподіяної йому шкоди.

Із 117 вивчених нами кримінальних справ лише за однією була цілковито відшкодована завдана шкода, і ще за двома – частково. Майже половина засуджених (53%) у розглянутих справах були умовно-достроково звільнені від відбування покарання. Але цими засудженими шкода, заподіяна потерпілим унаслідок учинення злочинів, відшкодована не була. Така ситуація передусім пов'язана з відсутністю у законі про кримінальну відповідальність вказівки на обов'язковість такого відшкодування як умови звільнення від подальшого відбування покарання. Тому, щоб застосування кримінально-правових засобів впливу відповідало завданням і меті законодавства про кримінальну відповідальність, необхідно заборонити будь-яке пом'якшення порядку й умов виконання (відбування) призначеного засобу впливу в разі, якщо завданих збитків потерпілому не відшкодовано.

Право на відшкодування шкоди, заподіяної злочинном, передбачено щонайменше у двох актах міжнародних організацій – Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року) і Європейській Конвенції з відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів (прийнятої Радою Міністрів Ради Європи у Страсбурзі 24 листопада 1983 року). Відповідно до вказаної Декларації особи, яким у результаті злочинного діяння було заподіяно шкоду, зокрема й тілесні ушкодження, повинні мати право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію заподіяної шкоди; водночас усі держави – члени ООН зобов'язані сприяти тому, щоб судові та адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв злочинів, у тому числі шляхом забезпечення їм

можливості висловлення своєї позиції за суттю справи та надання належної допомоги на всіх стадіях судового розгляду відповідно до національного законодавства, без шкоди для обвинувачення. Утім, у законодавстві України про кримінальну відповідальність таке право не закріплене.

Саме тому пропонуємо у разі звільнення особи, визнаної винною у вчиненні злочину, від кримінальної відповідальності та від покарання або від його подальшого відбування, передбачити однією з умов такого звільнення відшкодування завданих цією особою збитків або усунення заподіяної шкоди. Для цього пропонується внести відповідні зміни до КК:

1) частину першу статті 44 після слів «акта помилування» доповнити словами: «, якщо вона відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду»;

2) статтю 45 викласти в такій редакції: «Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася та активно сприяла розкриттю злочину»;

3) статтю 46 викласти в такій редакції:

«Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим»;

4) статтю 74 доповнити частиною шостою такого змісту: «6. Особа, яка вчинила злочин, звільняється від покарання та його відбування у випадках, передбачених цим Кодексом, якщо вона відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Ця умова не поширюється на особу, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними».

Джерела

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2009 р. (за даними судової статистики). – <http://www.scourt.gov.ua>
2. Кримінальний процес України: Підручник / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – К. : Юридична думка, 2005. – С. 486.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: Затверджений Законом УРСР від 28.12.1960 року // ВВР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
4. *Маларенко В. Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 296.
5. *Митрофанов І. І.* Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини / Наук. кер. С. А. Шалгунова. – Кременчук: Вид.-во ПП Щербатих О. В., 2009. – С. 203–210.
6. *Митрофанов І. І.* Потерпілий як суб'єкт кримінальних правовідносин // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 87–92.
7. *Митрофанов І. І.* Сучасні підходи до розв'язання проблем реалізації кримінальної відповідальності // Юридична Україна. – 2009. – № 11–12. – С. 102–107.
8. Проект кримінально-процесуального кодексу України. – <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>
9. Стан та структура злочинності в Україні: за даними МВС України. – www.mvsinfo.gov.ua
10. *Филимонов В. Д.* Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения. – М.: «ЮрИнфоР-Пресс, 2007. – С. 174.